

**МЕТОДЫКІ ПАРАЎНАЛЬНАГА ВЫВУЧЭННЯ
ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫХ І АФАРЫСТЫЧНЫХ АДЗІНАК
БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ІНШЫХ МОЎ СВЕТУ**
(лінгватранскulturны аспект)¹

**Іваноў Яўген Яўгенавіч
Петрушэўская Юлія Анатоляеўна**
Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова
(г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь)

У артыкуле разглядаецца змест методыкі міжмоўнай сінхранічнай праекцыі і методыкі транскulturнай аплікацыі як асноўных методык параўнальна-супастаўляльнага вывучэння прыказкавых, афарыстычных адзінак сучаснай беларускай мовы ў адносінах да славянскіх і неславянскіх (заходнеўрапейскіх) моў.

Ключавыя словы: супастаўляльнае мовазнаўства, беларуская мова, прыказкі, моўныя афарызмы, методыка міжмоўнай сінхранічнай праекцыі, методыка транскulturнай аплікацыі.

The article considers the content of the methodology of interlingual synchronous projection and the methodology of transcultural application as the main methods of comparative study of paremiological, aphoristic units of the modern Belarusian language in relation to Slavic and non-Slavic (Western European) languages.

Keywords: comparative linguistics, Belarusian language, proverbs, aphorisms, methods of interlingual synchronous projection, methods of transcultural application.

Вызначэнне прынцыпаў і прыёмаў параўнальна-супастаўляльнага вывучэння афарыстычных (прыказкавых і крылатых) адзінак беларускай мовы [5], [6], [8] у адносінах да іншых моў свету з'яўляецца з 1990-х гг. адным з прыярытэтных напрамкаў мовазнаўчых даследаванняў у МДУ імя А. А. Куляшова [1], [3], [9], [10] і адной з актуальных праблем сучаснага беларускага і славянскага мовазнаўства [4]. У асобны кірунак у апошнія

¹ Даследаванне выканана ў межах НДР «Беларуская фразеалогія, парэміялогія, моўная афарыстыка ў кантэксце еўрапейскіх моў і культур (сінхранічны і дыяхранічны аспекты)» падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў «Грамадства і гуманітарная бяспека беларускай дзяржавы» на 2021–2025 гг.

гады вылучілася вывучэнне нацыянальнай спецыфікі беларускіх прыказак [14, [15], [16] на фоне даследаванняў нацыянальна-культурнай спецыфікі беларускай мовы [7], [19].

Найбольш актуальным у гэтай сувязі з’яўляецца распрацоўка лінгватранскультурнага метаду, стварэнне ў яго межах асноўных метадык параўнальна-супастаўляльнага вывучэння афарыстычных (прыказкавых, крылатых) адзінак беларускай мовы – (1) міжмоўнай сінхранічнай праекцыі (для вызначэння транслінгвальных адзінак) і (2) транскультурнай аплікацыі іх плану зместу (для акрэслення транскультурнага кампанента моўнай карціны свету). Ахарактарызуем коратка сутнасць гэтых метадык.

Метадыка міжмоўнай сінхранічнай праекцыі моўных адзінак прадгледжае паслядоўнае суаднесенне формы і структуры моўнай адзінкі з блізкімі ёй паводле лексічна-граматычнай арганізацыі адзінкамі ў іншых мовах з мэтай устанавіць аналагічныя паводле структурнай мадэлі адзінкі ў розных мовах і вызначыць у дадзенай мове транслінгвальны (агульны з іншымі мовамі) статус такіх адзінак [13], [17]. Так, прыказка *Аржаная каша сама сябе хваліць* вызначаецца ў “Этымалагічным слоўніку прыказак” (2014) І.Я. Лепешава як “уласна беларуская” прыказка “з нерэальным вобразам у яе аснове, а яе суб’ект (з азначэннем “аржаная”) іранічна абазначае не лепшы гатунак сярод іншых відаў кашы (грэчневай, рысавай і г. д.)” [12, с. 21]. Аднак, калі паслядоўна супаставіць гэту прыказку паводле ключавых лексічных кампанентаў (*каша, сябе, хваліць*) і лагічна-семіятычнай структуры (*X станюўча ацэньвае X*) з прыказкамі ў іншых мовах (паводле існуючых парэміяграфічных крыніц) – роднасных, арэальна блізкіх, кантактуючых і інш., то адразу высвятляецца, што ў рускай мове яшчэ ў XVIII–XIX стст. ужывалася прыказка *Ржаная каша сама сябя хвалит* як адзін з шматлікіх варыянтаў прыказкі *Всякая (грэчневая, овсяная, ржаная, ячная і г. д.) каша сама сябя хвалит*, якая актыўна функцыянуе і ў сучаснай рускай літаратурнай мове [2, с. 403]. У беларускай мове існуе яшчэ адзін фармальны варыянт *Грэцкая каша сама сябе хваліць*, які фіксуецца толькі ў другой палове XX ст. [18, т. 2, с. 338]. Абмежаванасць у беларускай мове фармальных варыянтаў прыказкі *Аржаная (грэцкая) каша сама сябе хваліць* паказвае ў дыяхраніі на яе запазычанае паходжанне (звычайна пры запазычанні ў іншую мову трапляе толькі адзін, максімум два фармальныя варыянты ўстойлівай адзінкі). У сінхраніі наяўнасць рускамоўнага аналага сведчыць аб транслінгвальным статусе гэтай прыказкі ў беларускай мове (пры актуалізацыі ў свядомасці носьбіта беларускай мовы свайго рускамоўнага аналага ўжываецца як агульная з рускай мовай або як рускамоўная прыказка).

Методыка транскультурнай аплікацыі зместу моўных адзінак пра-дугледжвае паслядоўнае суаднесенне планаў зместаў транслінгвальнай моўнай адзінкі і яе аналагаў у іншых мовах з мэтай вызначыць у складзе беларускамоўнай адзінкі тыя элементы яе моўнай і/або фонавай семантыкі, якія адлюстраваноць элементы іншых лінгвакультур (факты іншых нацыянальных культур) і складаюць транскультурную (агульную з іншымі нацыянальнымі культурамі) частку моўнай карціны свету беларусаў. Так, устойлівы выраз *дойная карова* кваліфікаваны ў “Этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў” (2004) І.Я. Лепешава як “выраз з празрыстай унутранай формай” са значэннем ‘крыніца матэрыяльных даброт, якой можна карыстацца ў асабістых мэтах’ [12, с. 122], а таксама адзначана, што “раўназначныя адпаведнікі ёсць амаль ва ўсіх славянскіх, а таксама румынскай, турэцкай і іншых мовах”, і выказана меркаванне, што гэты выраз “відаць, калька з нямецкай мовы (*melkende Kuh*)” [12, с. 122]. Такім чынам, паказана, што паводле свайго плану зместу гэты выраз не супярэчыць традыцыйнай карціне свету беларусаў, у якіх “карова”, дзякуючы “празрыстай унутранай форме выразу”, натуральна ўспрымаецца як “крыніца матэрыяльных даброт” (таксама, як і ў іншых народаў). Аднак транскультурная аплікацыя гэтага выразу на аналагічныя выразы ў еўрапейскіх мовах (перш за ўсё ў англійскай і французскай) паказала, што гэты выраз вядомы з 1601 г. (англ. *milch cow*), у пераносным сэнсе ўпершыню зафіксаваны ў французскай мове (*vache à lait*), а шырока ўжывацца ў еўрапейскіх пачаў пасля свайго выкарыстання (з яркай эканамічным зместам) французскім драматургам Ж.-Б. Мальерам (1622–1673) у надзвычай папулярных у свой час камедыях “*Le bourgeois gentilhomme*” (1670, acte III, scène 4: *Cet homme-là fait de vous une vache à lait*) і “*Le malade imaginaire*” (1673, acte I, scène 2) [21, с. 83]. У сучасных заходнееўрапейскіх мовах выраз *дойная карова* (як лексема *карова*) выкарыстоўваецца ў пераносным сэнсе пераважна ў тэкстах эканамічнага зместу, існуе нават спецыяльны эканамічны тэрмін *milch cow* ‘a source of easily acquired gain’ (“*Merriam-Webster Dictionary*” 2020), якім абазначаецца “крыніца лёгка дасягальнай выгады”. У традыцыйнай карціне свету беларусаў *дойная карова* (як і *карова ўвогуле*) – гэта сімвал дабрабыту, добрага харчавання, здароўя, але не выгады, прыбытку і пад. Такім чынам, пераносны змест выразу *дойная карова* з’яўляецца адначасова часткай як нацыянальнага, так і транскультурнага кампанентаў беларускай моўнай карціны свету. Сучасны носьбіт беларускай мовы, які ўжывае ў маўленні выраз *дойная карова* адначасова самаідэнтыфікуецца як прадстаўнік розных культур (традыцыйна беларускай і заходнееўрапейскай), захоўвае ў сваёй індывідуальнай карціне свету адбіткі кожнай з культур, г.зн. рэалізуе сябе ў гэтым выпадку транскультурная моўная асоба.

Методыка транскультурнай аплікацыі дазваляе не толькі акрэсліць іншакультурны кампанент, але і аб'ектыўна вызначыць спецыфічна беларускія элементы ў плане зместу агульных з іншымі мовамі ўстойлівых выказаў, дзякуючы якому такія выразы, будучы транслінгвальнымі адзінкамі, асіміляваліся ў беларускай мове і адлюстроўваюць фрагменты нацыянальна спецыфічнай часткі моўнай карціны свету беларусаў. Напрыклад, у іншамоўных аналагах транслінгвальнай беларускай прыказкі *Зяць на парог – цешча за бутэльку (за яешню)* [11, с. 232] у якасці стравы для блізкага сваяка замест *яешні* згадваецца *пірог*, параўн.: руск. *Зять на двор – пирог на стол* [2, с. 382]; укр. *Як зять за поріг, то теця за пиріг* [20, с. 201], што сведчыць пра нацыянальную адметнасць традыцыйнай беларускай кухні, у якой таксама пачэснае месца займаюць *пірагі*, але *яешня* дагэтуль не страціла ў свядомасці носьбітаў беларускай мовы свой статус святочнай стравы (для гасцей і сваякоў), што не адзначаецца ў прыказкавай карціне свету ні рускага, ні ўкраінскага народа.

На падставе гэтых метадык будзе распрацаваны комплекс прыёмаў дыферэнцыяцыі, сістэматызацыі, лінгвістычнай і лінгвакультуралагічнай кваліфікацыі і дэскрыптывізацыі ў межах афарыстычнага (прыказкавага, крылатага) фонду сучаснай беларускай літаратурнай мовы тых адзінак, што з'яўляюцца агульнымі з іншымі мовамі, адлюстроўваюць факты іншых культур, з'яўляюцца паводле сваёй моўнай ці фонавай семантыкі часткай іншакультурачнага кампанента беларускай моўнай карціны свету.

Літаратура

1. Белорусская паремиялогия конца XX – начала XXI века (1991–2014 гг.) / Е. Е. Иванов, Ю. А. Петрушевская // Паремиялогия в дискурсе : колл. монография / В. М. Мокиенко, Т. Г. Бочина, Е. Е. Иванов [и др.] ; под ред. О. В. Ломакиной. – М. : URSS : Ленанд, 2015. – С. 252–292.
2. Большой словарь русских пословиц / сост.: В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, Е. К. Николаева. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2010. – 1024 с.
3. Зверева, Ю. С. Сравнительная типология фразеологии английского и белорусского языков / Ю. С. Зверева, Е. Е. Иванов, А. Н. Шестернёва // Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – 2015 : сб. науч. ст. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2016. – С. 164–168.
4. Иванов, Е. Е. Белорусская паремиялогия и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // XV Міжнародны з'езд славістаў = XV Международный съезд славистов = XV International Congress of Slavists, Мінск, 20–27 жніўня 2013 г.: тэзісы : у 2 т. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – Т. 1. – С. 322–323.

5. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.

6. Іваноў, Я. Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2004. – 160 с.

7. Іваноў, Я. Я. Нацыянальна-культурная семантыка беларускай мовы як аб'ект лінгвакраіназнаўства / Я. Я. Іваноў // Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы / рэдкал.: Г. Цыхун (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2001. – С. 285–290.

8. Іваноў, Я. Я. Праблемы лінгвістычнага вывучэння афарызма / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2003. – 194 с.

9. Іваноў, Я. Я. Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы ў еўрапейскім моўным кантэксце (актуальнасць, метадалогія, перспектывы даследавання) / Я. Я. Іваноў // Славянская фразеалогія в синхронии и диахронии. – 2016. – Вып. 3. – С. 46–49.

10. Іваноў, Я. Я. Фразеалогія, парэміялогія, афарыстыка беларускай мовы і іх сувязі з іншымі мовамі як напрамак даследаванняў навуковай школы па беларускаму і агульнаму мовазнаўству ў МДУ імя А. А. Куляшова (1995–2015) / Я. Я. Іваноў // Итоги научных исследований ученых МГУ им. А. А. Кулепова 2015 г. : материалы науч.-метод. конф., 25 января – 4 февраля 2016 г. – Могилев, 2016. – С. 91–93.

11. Лепешаў, І. Я. Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалчэвіч. – Гродна : ГрДУ імя Янкі Купалы, 2011. – 695 с.

12. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 2014. – 139 с.

13. Петрушевская, Ю. А. Методология определения национального, интернационального и универсального в фразеологии и паремиологии белорусского языка / Ю. А. Петрушевская // West-East. – 2021. – Vol. 5. – No 1. – Pp. 61–72.

14. Петрушэўская, Ю. А. Да праблемы вызначэння нацыянальнай адметнасці прыказкавага фонду беларускай мовы / Ю. А. Петрушэўская // Філолагічны часопіс. – 2018. – Вып. 2(12). – С. 70–75.

15. Петрушэўская, Ю. А. Нацыянальная адметнасць прыказкавага фонду беларускай мовы / Ю. А. Петрушэўская // Ученые записки УО “ВГУ имени П. М. Машерова”. – 2018. – Т. 27. – С. 150–154.

16. Петрушэўская, Ю. А. Універсальны, інтэрнацыянальны і нацыянальны кампаненты парэміялагічнага фонду сучаснай беларускай літаратурнай мовы (на матэрыяле публіцыстычных тэкстаў) / Ю. А. Петрушэўская // Філолагічны студыі. – 2017. – Вып. 16. – С. 195–201.

17. Петрушэўская, Ю. А. Універсальны і інтэрнацыянальны кампаненты ў парэміялагічным складзе беларускай мовы : беларуска-іншамоўны слоўнік / Ю. А. Петрушэўская. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2020. – 316 с.

18. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / склад. М. Я. Грынблат. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 559 с. ; Кн. 2. – 616 с.

19. Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, Н. Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – 112 с.

20. Украінскі прислів'я та приказки / упоряд.: С. В. Мишанич, М. М. Пазяк. – Київ : Дніпро, 1983. – 390 с.

21. Цешлякова, А. Д. Літаратурныя крыніцы фразеалагічных адзінак, запазычаных з нямецкай мовы ў беларускую мову (па-за межамі этымалагічнага слоўніка фразеалагізмаў / А. Д. Цешлякова, Я. Я. Іваноў // Немецкий язык лингводидактическое обеспечение и методика преподавания : сб. науч. ст. – Могилёв : МГУ, 2019. – С. 82–87.